

17. januar 2022

Ekstern utredning

**Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på
samer, kvener og skogfinner med vekt på norske
myndigheters rolle**

Del 2

Jon Røyne Kyllingstad

Ekstern utredning

Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle

Del 2

Jon Røyne Kyllingstad

Oppdragsbeskrivelse:

En utredning som beskriver hovedtrekkene i utviklinga av fysisk antropologiske forskning på samer, kvener og skogfinner i Norge med vekt på myndighetenes rolle. Del to av denne utredninga innebærer en bearbeidelse av forhold beskrevet i utredningas del én, men med større vekt på betydninga rase fikk for forståelsen av kulturell annerledeshet og de virkningshistoriske effektene av det. Videre vil det være viktig å undersøke hvem som utførte forskningen og hvorfor ble den iverksatt og i hvilken grad, og på hvilken måte, begrunnelsen for å drive fysisk-antropologisk raseforskning på samer, kvener og skogfinner skilte seg fra begrunnelsen for å drive slik forskning på majoritetsbefolkningen?

Innhold

1	Introduksjon	3
2	Vitenskapene og rasialisering på 1800-tallet	5
3	To sentrale forskeres teorier.....	8
4	Rasialisering på begynnelsen av 1900-tallet.....	11
4.1	Militærlegenes bidrag til antropologien	15
5	Schreinernes raseforskning	17
5.1	Forskning på finner og kvener.....	21
6	Oppsummering.....	23
7	Litteratur	27

1 Introduksjon

Eurosentriske «sosialevolusjonistiske» ideer om kultur, samfunn og rase satte et økende preg på samfunnstenkning, holdninger til nasjon og minoriteter i Norge på 1800-tallet og fram til de første tiåra av forrige århundre. Men sosialevolusjonisme mener jeg her ideen om at menneskeheten gjennomløper en mer eller mindre lovmessig utvikling fra «primitive» samfunn i retning av stadig økende samfunnsmessig kompleksitet og mer avansert «sivilisasjon», at ulike deler av menneskeheten befinner seg på ulike sivilisatoriske utviklingstrinn, og ikke minst at den europeiske, vestlige sivilisasjonen representerer det foreløpige toppunktet i denne utviklingen. Andre folkeslag (og lave sosiale sjikt) representerer i h.h.t. denne tenkemåten, ulike utviklingstrinn i en utvikling som den europeiske samfunnseliten har lagt bak seg. Slike ideer fikk et sterkt gjennomslag i forbindelse med darwinismens gjennombrudd på 1860-tallet, men mye av tankegodset har røtter tilbake til opplysningstida.

I Norge, som i andre europeiske land ble 1800-tallets nasjonstenkning og syn på minoriteter preget av slike ideer. Det var viktig å markere nordmennene og norsk kultur som del av en europeisk sivilisasjon. Samtidig ble gjerne samer, og i større eller mindre grad kvener og skogfinner, forstått som representanter for et tilbakeliggende utviklingstrinn. Slike ideer bidro til å legitimere den fornorskingspolitikken som ble etablert i siste del av 1800-tallet og var på sitt sterkeste i første del av forrige århundre. En rekke vitenskaper (som etnografi, språkforskning, arkeologi, fysisk antropologi) var påvirket av og bidro til å skape og legitimere et slikt evolusjonistisk verdensbilde. Gjennom hele denne perioden pågikk det grunnleggende vitenskapelige debatter om forholdet mellom arv og miljø. I slike debatter stod ideen om rase sentralt. Det var få som stilte grunnleggende spørsmål ved ideen om at verdens folkeslag kunne ordnes i et hierarki av kulturelle utviklingstrinn/sivilisasjonsnivå, med den europeiske samfunnselitens kultur på toppen. Det var ulike og uklare oppfatninger om i hvilken grad ulike folkegruppers kulturelle utviklingsnivå var bestemt av deres medfødte raseegenskaper eller ikke.

Akademiske debatter om denne tematikken var ofte vevd sammen med og/eller ble tillagt betydning for politiske debatter og politikktutforming knyttet til minoriteter, nasjonsbygging og kolonialisme. Et rasedeterministisk kultursyn kunne kombineres med Darwins teori om en evolusjon drevet fram av det naturlige utvalg i kampen for tilværelsen. Dette kunne legge grunnlag for en forestilling om at «primitive» raser eller folkeslag var dømt til å «dø ut», og eventuelt begrunne idealer om den siviliserte rasens rett til å ekspandere på bekostning av den lavtstående og/eller beskytte seg mot raseblanding med «lavtstående» raser. Mer «kulturdeterministiske» tenkemåter gikk ut på at det var samfunnet/kulturen som utviklet seg i henhold til en universell logikk og at samfunnsmedlemmenes adferd og mentale egenskaper var formet av samfunnet/kulturen. En slik kulturdeterministisk evolusjonisme kunne begrunne kolonimaktens eller dominerende samfunnsgruppens rett (og plikt) til å sivilisere kulturelt lavtstående minoriteter eller koloniundersåtter. Disse tenkemåtene var ikke gjensidig utelukkende. Det var ofte en uklar og glidende overgang mellom det vi for enkelhets skyld kan betegne som rasedeterministisk «sosialdarwinisme» i en ende av skalaen og «kulturevolusjonisme» i den andre. Spørsmålet om forholdet mellom rase og kultur var også sammenvevd med dragkamper om nasjoners identitet. I hvilken grad var «nasjonen» forstått

som et rasebasert fellesskap og i hvilken grad var den en sosial og kulturell størrelse definert ut fra felles historie, språk og kultur, og hvilke implikasjoner ble dette tillagt for menneskers tilknytning til og rettigheter innenfor nasjonalstaten?

Denne utredningen skal bidra til å belyse hvilken betydning rase fikk for «forståelsen av kulturell annerledeshet og de virkningshistoriske effektene av det». Spørsmålet har vidtrekkende implikasjoner og kan ikke gis en uttømmende behandling i denne utredningen. Jeg vil konsentrere meg om å drøfte hvilke forestillinger om forholdet mellom rase, kulturell forskjellighet og nasjon som preget den fysiske-antropologiske raseforskningen i første del av 1900-tallet og belyse i hvilken grad og på hvilken måte disse ideene ble formidlet ut i samfunnet. Jeg også se på noen aspekt ved de institusjonelle og samfunnsmessige rammene som denne forskningen og formidlingen foregikk innenfor for å belyse hva slags samfunnsmessig autoritet og vitenskapelig legitimitet disse ideene ble tillagt.

For å belyse disse spørsmålene benytter jeg begrepet rasialisering.

Rasialisering er en samfunnsvitenskapelig betegnelse på en prosess der en gruppe mennesker, som ikke i utgangspunktet definerer seg som en rase eller nødvendigvis ser på seg selv som en enhetlig gruppe, blir tillagt en rasemessig identitet. Prosessen gir opphav til forestillinger om at den konstruerte rasen er en gitt, naturlig størrelse. Det er gjerne en dominerende sosial gruppe som tillegger en underordnet sosial gruppe en rasemessig identitet, og etablerer en oppfatning om at det er naturlige, medfødte fysiske og psykiske forskjeller mellom dem selv og den underordnede gruppen. Sosial ulikhet, dominans, eksklusjon og/eller utbytting kan dermed legitimeres som et naturlig produkt av rasenes naturgitte forskjeller.

Jeg vil argumentere for at samer, kvener og skogfinner var gjenstand for rasialisering på 1800-tallet og i første del av 1900-tallet. Det innebar at de ble definert som rasemessig forskjellige fra nordmenn. Men også forskjeller (mellom lokalbefolkninger og samfunnsgrupper) innad i den norske befolkningen ble rasialisert. Spørsmålet blir da i hvilken grad rasialiseringen av minoritetene var av en annen karakter eller hadde andre implikasjoner for relasjonen til nasjonen sammenlignet med rasialiseringen av grupper innenfor den norske majoritetsbefolkningen. Her der det viktig å understreke at rase ikke var den eneste forskjellen som ble tillagt relevans. Sosiale, språklige og kulturelle forskjeller ble også tillagt selvstendig betydning for å definere forskjeller mellom grupper. Det varierte i hvilken grad, på hvilken måte rase og i hvilke situasjoner rase ble gjort relevant i samfunnet. Denne utredningen vil begrense seg til å belyse hva slags betydning fysisk antropologisk raseforskning har hatt for å bidra til, eller motvirke, rasialisering av etniske/språklige/kulturelle/sosiale/geografiske forskjeller i det norske samfunnet.

Antropologiens bidrag til å rasialisere kulturelle forskjeller, må sees i sammenheng med andre akademiske disipliners (språkvitenskap, arkeologi, etnografi, historie etc) befatning med det samiske, norske, kvenske og skogfinske. Fysisk antropologi var del av et større vitenskapelig landskap, med nære koblinger til særlig arkeologi og etnografi, språkvitenskap, historie etc. Akademisk kunnskap tok i stor grad form gjennom et samspill mellom ulike disipliner. Det er derfor nødvendig også å kaste et blikk på disipliner i antropologiens grenseland.

Det vil ofte være umulig å avgjøre i hvilken grad bestemte raseideer ble skapt og opprettholdt av vitenskapen, og i hvilken grad det var motsatt, at vitenskapen ble påvirket av allment utbredte raseideer. Det er kanskje mest presist å beskrive forholdet mellom rasetenkning i samfunnet og i vitenskapen som en gjensidig påvirkningsprosess. Vitenskapsfolk var med på å skape og forme oppfatninger om rase, etnisitet, nasjon og kulturforskjeller som preget samtidas samfunn og kultur, men de var også selv påvirket av samfunnet. Samtidig var forskernes vitenskapelige virksomhet formet av den disiplinen og den forskningstradisjonen de arbeidet innenfor. Forskerne bygget videre på kunnskap og teorier og metoder som hadde blitt etablert av tidligere forskere. Forskeren hentet mye av sin legitimitet og autoritet fra nettopp det faktum at hen representerte en internasjonal vitenskapelig disiplin som presumptivt benyttet objektive metoder til å frambringe objektiv kunnskap. Det er derfor nødvendig å belyse noen aspekter ved de ideer om rase, kultur og nasjon som sirkulerte innenfor denne internasjonale forskningstradisjonen og hvordan dette utspilte seg i forskningen i Norge.

2 Vitenskapene og rasialisering på 1800-tallet

Antropologi som fagfelt ble for alvor etablert i Norge omkring 1890, og det er særlig etter århundreskiftet at antropologene begynner å studere Nord-Norge, samene og kvenene. Vi skal derfor i første rekke rette blikket mot perioden ca 1890-1940. Men først er det nødvendig å si noe om 1800-tallet.

«Rase» ble etablert som vitenskapelig forskningsobjekt på slutten av 1700-tallet. Denne periodens raseforskning knyttet særlig an til diskusjoner om slavehandel, kolonipolitikk og kartlegging av verden og ga opphav til en inndeling av menneskeheten i fire-fem raser som mer eller mindre sammenfalt med verdensdelene. I første del av 1800-tallet ble rasevitenskap sterkt knyttet til språkforskning, arkeologi og nasjonstenkning. Det ble lansert teorier om europeiske nasjoners opphav i ulike europeiske raser. Dette henger sammen med oppdagelsen av de indoeuropeiske språkenes slektskap og etableringen av sammenlignende historisk språkvitenskap, og med inndelingen av forhistorien i steinalder, bronsealder og jernalder og framveksten av arkeologi som en selvstendig vitenskap. Skandinavene Anders Retzius, Sven Nilsson og Rudolf Keyser framsatte teorier om at bronsealder og jernalder kunne knyttes til ulike indoeuropeiske innvandningsbølger av språklig og anatomisk ulike raser som keltere, slavere og germanere. Samenes og finnene/kvenene finsk-ugriske forfedre ble ansett som etterkommere etter en opprinnelig steinalderbefolkning. Gjennom denne forskningen lanserte A. Retzius kefalindeksen og inndelingen i kortskaller og langskaller som raseklassifikasjonskriterium. Dette ble en internasjonal standardmetode i over hundre år.

Retzius' innvandringsteori fikk stort gjennomslag og påvirket debatter om nasjonalt opphav og identitet i en rekke land. Den såkalte norske historiske skolens innvandringsslære var et eksempel på dette. Den ble skapt av Norges to første profesjonelle historieforskere, professorene Rudolf Keyser og P.A. Munch, og var dominerende i Norge på midten av 1800-tallet. Her ble nasjonens opphav forklart som et produkt av en germansk invasjon. Germanerne førte med seg en jernaldersivilisasjon og skjøv til side en eksisterende «lappisk»

steinalderbefolkning. Forklaringen på germanernes overtak var at de både var kulturelt høytstående og fysisk sterkere enn samenes forfedre.¹

Til tross for den «lappiske» urbefolkningen, hevdet Keyser og Munch at landet var ubebodd da germanerne invaderte. Dette synspunktet kan, ifølge Andersen et al (2021) knyttes til en ide om at tilbakeliggende og nomadiske folkegrupper ikke har eiendomsrett til land. Eiendomsretten oppsto først når germanerne etablerte faste bosettinger og innførte germanske rettsoppfatninger. Denne teorien fikk, ifølge Andresen et al., (2021) stor betydning for norske holdninger og politikk og bidro til å legitimere en tilsidesettelse av samiske territorielle rettigheter og etablere ideen om Finnmark som statseiendom.²

Ideen om nordmennene som bærere av opprinnelige germanske samfunnsinstitusjoner stod sentralt i Munch og Keyseres historieforståelse og nasjonssyn og knyttet an til ideen om nordmennenes germanske raseidentitet. Innvandringsteorien hadde også implikasjoner for synet på kvener og finner. Ifølge Nilsson og Retzius' raseteori og P.A. Munchs historieskriving hadde samer og finner/kvener samme raseopphav. Til tross for at de «udvortes» ikke skiller seg vesentlig fra øvrige europeiske folk tilhørte kvener/finner samme folkestamme som samene, hevdet Munch. Årsakene til forskjellen i utseende var at samenes «legemsdannelse» ifølge Munch, var «udartet og fortrykt» på grunn av de harde levekårene i nord. Både samer og kvener/finner tilhørte imidlertid den «Tschudiske» folkestammen. Den sorterte under den «turanske» rasen, som var identisk med den gule/asiatiske/mongolide rase. Jeg vil heretter bruke «mongolid» som betegnelse på denne forestilte rasen.

Ideen om at samer og finner var nært beslektet ikke bare språklig, men også rasemessig og at de begge tilhørte den mongolide rase var vanlig i europeisk antropologi på 1800-tallet, også etter at Retzius' teori på 1860-tallet ble tilbakevist. Både finner og samer var altså ansett som ikke-hvite og ikke-europeiske, og dermed som en «primitiv» og tilbakeliggende rase sammenlignet med sine «hvite», germanske naboer.³ Ideen om finsk tilbakeliggendhet henger sannsynligvis også sammen med de finskspråklige finnenes samfunnsposisjon. Den antropologiske raseforskningen var i Skandinavia som i resten av Europa vevd inn i dragkamper om nasjonal identitet.⁴ Ved inngangen til 1800-tallet var samfunnseliten i Finland svenskspråklig og allmuen finsk-språklig. I løpet av 1800-tallet vokste det også fram en finsk-språklig utdanningselite. Både før og etter løsrivelsen fra Russland i 1917 var finsk nasjonalisme preget av spenninger mellom det svensk-finske og det finsk-finske. Og disse motsetningene ble rasialisert. Både i Sverige og blant finner som forfektet en svensk-finsk identitet var det, ifølge Kemiläinen (1998), vanlig at ideen om primitive mongolske finner ble stilt opp mot høytstående germanske svensker. Dette ble brukt som begrunnelse for å legitimere

¹ Dette er en litt forenklet framstilling: Man opererte også med en keltisk bronsealder, men kelterne ble antatt å ha forlatt landet før germanerne innvandret. Rudolf Keyser (1866–1870) *Norges Historie*. (Kristiania: Mallings). Bind 1, s. 19–52, 232–46.

² Evjen, Ryymin, T., & Andresen, A. (2021). *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Cappelen Damm akademisk, s. 131ff.

³ Keskinen. (2019). “Intra-Nordic Differences, Colonial/Racial Histories, and National Narratives: Rewriting Finnish History”. *Scandinavian Studies*, 91(1-2), s.163–181.

⁴ Richard McMahon (2016) *The Races of Europe: Construction of National Identities in the Social Sciences, 1839-1939* Palgrave Macmillan.

svensk dominans i de ledende samfunnssjikt. Slike argumenter kunne imidlertid hente støtte fra oppfatninger som var vanlige i internasjonal vitenskap. Omkring 1900 ble finnene klassifisert som mongoler i tyske antropologiske lærebøker og oppslagsverk og også i nordiske leksikon,⁵ så vel som i norske skolebøker, helt fram til mellomkrigstida.⁶ På begynnelsen av 1900-tallet ble imidlertid denne ideen utfordret av flere fysiske antropologer og biologer. Dette danner, som vi etter hvert skal se, et viktig bakteppe for mellomkrigsåras norske raseantropologiske studier av kvener og finner.

På 1860-tallet ble Retzius, Nilsson og Keyzers innvandringslære forkastet også i Norge. I kjølvannet av Darwinismens gjennombrudd kom evolusjonistisk samfunnstenkning til å sette økende preg på historiske vitenskaper og nasjonstekning i Norge. Denne evolusjonismen synes imidlertid å ha vært mer dominert av kulturevolusjonisme enn av rasedeterministisk sosialdarwinisme. På 1870-tallet ble arkeologien etablert som en selvstendig disiplin i Norge. Den rettet særlig oppmerksomheten mot jernalderen og vikingtida, mot gravhauger og vikingskip. Nasjonens opphav knyttet fremdeles til jernalderen. Men i motsetning til den norske historiske skolens teori om en invaderende germansk rase som førte med seg jernalder, jordbruk og germanske samfunnsordninger, så knyttet nå nasjonens fremvekst i første rekke til selve den jordbruksmessige erobringen av territoriet. Det er gjennom denne prosessen at ulike folkegrupper smeltes sammen til en norsk nasjonalitet. De folkegruppene som blir norske, tenker man seg, har vandret inn i landet over et langt forhistorisk tidsspenn som inkluderer steinalderen. Med dette mistet også samene status som urfolk i Sør-Skandinavia, men beholdt en tilknytning til det som nå ble skilt ut som en egen arktisk steinalderkultur.⁷

Antropologien som vokste fram på 1880-1890-tallet var relatert til arkeologien (arkeologene avleverte hodeskaller til universitetets antropologiske samling) og tok i første rekke for seg Sør-Norge og nordmennenes rasesammensetning og -historie. Ifølge Arbo, Barth og Larsens antropologiske studier var det norske folk satt sammen av et sted mellom to og sju rasetyper, med den blonde, blåøyde og langskallede germanske rase – eller «vikingtypen» (Barth)– som hovedelementet. Den viktigste antropologen i denne generasjonen var militærlegen Arbo som studerte fysisk-antropologiske rasekjennetegn hos militærrekrutter for å kartlegge den geografiske fordelingen av raseelementer i befolkningen. Arbo tilla rasene psykologiske og helsemessige egenskaper. Han beskrev mentalitet og lynne hos ulike lokalbefolkninger på en svært lite nøytral måte og drøftet dessuten lokale forskjeller i militær tjenestedyktighet i lys av raseteoriene.⁸ I de fleste av sine studier opererte han med en inndeling i to raser, mørke kortskaller langs vestkysten og blonde langskaller innover i landet, særlig på Østlandet. Interne forskjeller i den norske befolkningen ble altså i aller høyeste grad rasialisert, og dette ble tillagt implikasjoner for forestillinger om nasjonal tilhørighet. De østnorske langskallene var identiske med germanerne/vikingtypen, og dermed assosiert med nasjonens opphav.

⁵ Keskinen (2019).

⁶ Hans Reusch: Geografi for middelskolen (1900, 1918) Norges geografi (1915,1927).

⁷ Jørgen Haavardsholm (2005): Vikingtiden som 1800-tallskonstruksjon. Oslo Unipub. Ole Jacob Furset (1994) *Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse*. Hovedfagsavhandling UiT. Tromsø s. 19-60.

⁸ Hans Daac (1907): Militærlegers bidrag til Norsk antropologi. Kristiania, bla s. 61.

Arbo var sterkt inspirert av antropososiologien. Den var en skoleretning med tysk-fransk opphav. Antropososiologene hevdet at kulturforskjeller mellom folkegrupper og samfunnsklasser er et produkt av medfødte psykologiske raseforskjeller og at sivilisasjonsutviklingen er drevet fram av kampen for tilværelsen mellom raser. Antropososiologien skulle studere disse prosessene ved å sammenholde antropologiske undersøkelser av befolkningens rasesammensetning med data om ulike sosiokulturelle og psykologiske forhold som selvmordsrate, politiske holdninger eller leseferdighet.⁹

Forskeren og forfatteren Andreas M. Hansen var den fremste norske representanten for denne skolen. Omkring århundreskiftet framla han, som nevnt i del 1, en omfattende teori om det norske folks opphav, historie og nåtidige samfunnsforhold. Den bygget på materiale fra en rekke vitenskaper, men kjernen var en videreutvikling av Arbos teori om to raser i det norske folk. I tråd med antropososiologien hevdet han at de langskallede germanerne var de opprinnelige arierne (altså indoeuropeerne). De var derfor opphavsmenn til den vestlige sivilisasjon og denne sivilisasjonen var uttrykk for rasebestemte ariske egenskaper. De østnorske langskallene representerte det ariske elementet, vestnorske kortskaller representerte et mer lavtstående ikke-arisk («anarisk») element. Ifølge Hansen var dette en nøkkel til å forstå norgeshistorien og analysere forhold i nåtidssamfunnet. Hansens teori innebar også som påpekt i del 1, en påstand om at sjøsamene ikke var egentlige og opprinnelige samer, men tilhørte samme anariske rase som resten av kystens kortskaller. De egentlige samene (reindriftsamene) hadde ikke vandret inn før sent i middelalderen.¹⁰

3 To sentrale forskeres teorier

Andreas M. Hansens teorier fikk mye oppmerksomhet. De ble referert til i både faglitteratur, lærebøker, populærvitenskap og i samfunnsdebatt. Hans innvandringsteori og det antropososiologiske tankegodset ble dessuten videreført inn i mellomkrigstida av Halfdan Bryn, som på 1920-tallet var Norges fremste fysiske antropolog. Både Bryn og Hansen drev en omfattende formidlingsvirksomhet i grenselandet mellom vitenskap og populærvitenskap. Disse to personene kan ha bidratt mer enn noen til å påvirke allmenhetens oppfatninger om «vitenskapens» syn på rasespørsmål. Det er derfor interessant å se nærmere på hva slags posisjon de to hadde i forhold til vitenskapsmiljøet, staten, sentrale samfunnsinstitusjoner og offentligheten, hvilke ideer om rase, kultur og nasjon de formidlet, hvordan slike ideer ble tatt imot i offentligheten og i hvilken grad rasialisering av interne forskjeller i den norske befolkningen var av en annen karakter enn rasialisering av forskjeller mellom nordmenn, samer og kvener/finner. Vi starter med Hansen.

Både Arbo og Hansen benyttet sterke adjektiver til å beskrive lokale forskjeller i den norske befolkningen. Ifølge Arbo kunne raseforskjeller i befolkningen forklare regionale variasjoner i helse, militær tjenestedyktighet, personlighet, karakter, intelligens og atferd. Mens folk fra den typiske kortskallede kystbefolkningen skilte seg ut som svake, nervøse, bekymrede, smålige og

⁹ Det mest siterte utenlandske forfatteren i Arbos avhandlinger var Otto Ammon, arkitekten bak antropososiologien i Tyskland. W.Z. Ripley. (1900). *The races of Europe: a sociological study*. Hecht (1999). "The solvency of metaphysics: The debate over racial science and moral philosophy in France, 1890-1919". *Isis*, 90(1), s. 1–24.

¹⁰ Hansen. (1904). Landnåm i Norge: en utsigt over bosættningens historie. Fabritius.

trangsynte, beskrev han rekruttene fra de overveiende langskallede befolkningene i innlandet som modige, kjekke, tjenestedyktige, dristige og fordomsfrie.¹¹ På liknende måte beskrev Hansen de anariske vestlendingene som tilbakeskuende, mistroiske, gjerrige, fanatiske og konservative, mens de overveiende ariske østlendingene stod for alt det dynamiske og framskrittsvennlige i samfunnet.¹²

Påstander om psykologiske egenskaper inngikk også i Hansens argumentasjon for sjøsamenes ikke-samiske opphav». Som nevnt i del 1, så hevdet han at ordet «finn» i eldre kilder, ikke viste til samene, men til de mørke, anariske kortskallene. Hans argumenter var i første rekke språkhistoriske, historiske og fysisk-antropologiske, men også «folkepsykologiske». Han framholdt at «finnerne» omtales i sagaer og «ældre folkesagn» med «stor respekt» for deres «troidomsevne». De ble visstnok tillagt «noget dæmonisk i væsen». Dette stemte imidlertid, ifølge Hansen, ikke med «lappenes» fysiske og psykiske kjennetegn. «Dette folk med deres spinkle, lave vækst, deres harmløshet, deres utelukkende passive receptivitet, må alltid ha stått for nordmændene som uskadelige og underlegne, nærmest gjenstand for medlidenhet eller foragt». Annerledes må det ha vært med det folket som hadde vært bærer av den arktiske steinalderkulturen. «Det var ikke noget vegt dvergfolk». De gikk til angrep mot nordmenn og svensker, som knapt kunde måle seg med dem i styrke og raskhet. «De havde det hærde jægerfolks overlegenhet over de jordbrukende arier (...) Vel blev de gjort til træle - men der stod allikevel respekt av dem.»¹³

Hansen rangerte altså rasene i et hierarki, der de vestnorske anariske kortskallene stod under de østnorske ariske langskallene, men der samene stod enda lenger ned. Samene var beskrevet som et svakt, tilbakeliggende og fredelig folk uten evne til å skape kultur («passiv reseptivitet»). Dette i kontrast til nordmennenes ariske og anariske forfedre som beskrives som aktive, skapende, dominerende og krigerske. Dette synes å passe inn i en sosialdarwinistisk oppfatning om kulturell evolusjon der begge de to norske rasene var sterke, krigerske og kulturskapende raser, som ekspanderer på bekostning av de kulturløse, fredelige og svake samene.

Hansen var selv klar over at hans positive beskrivelser av mørke kortskaller i denne sammenhengen (1904) ikke passet med de negative beskrivelsene han hadde gitt uttrykk for tidligere (1898). Han påpekte imidlertid at hans tidligere beskrivelser av de vestnorske kortskallene hadde vært en smule «polemisk» tilspisset fordi de hadde blitt til i en politisk kamptid. Ifølge Hansen (1998) sammenfalt skillet mellom ariere og anariere med grunnleggende politiske og kulturelle spenninger i det norske folk. De anariske vestlandske kortskallene representerte kulturell konservatisme, irrasjonalitet, tilbakeligheten, usunn populisme, grådighet og smålighet, og dersom de ikke stemte på Høyre, så støttet de «det væsentlig antiburåkratiske bondeparti» i Venstre. De langskallede, ariske østlendingene (som var overrepresentert i hovedstaden pga. en rasebetinget draging mot bylivet) stod for framskritt

¹¹ F.eks Arbo (1897): Fortsatte bidrag til Nordmændene Anthropologi IV Lister og Mandals amt. Det norske vitenskapsselskap.

¹² Andreas M. Hansen, *Norsk folkepsykologi: med politisk kart over Skandinavien*. (Kristiania: Jakob Dybwads Forlag 1898).

¹³Hansen (1904), s. 270ff. Han viste også til at Olaus Magnus (1500-tallet) og Torfeus (1600-tallet) beskriver "lappene" som "små og forsagte", med skrekk og avsmak for krigsvesen og at de ifølge S. Rheen er «foersagde och kleenmodig». Disse beskrivelsene handlet om samenes medfødte egenskaper og gjaldt fremdeles den dag i dag

og vitenskapelig rasjonalitet, og var mest tilbøyelig til å støtte den europeisk orienterte og «frisinnede» delen av Venstrebevegelsen.¹⁴

Hans antropososiologiske samfunnsanalyse var altså et innlegg i en kulturkamp. Hansens motstykke var den motkulturelle bygdenasjonalistiske norskdomsbevegelsen som hadde et tyngdepunkt på Vestlandet, og blant bondesønner på vei oppover i det norske samfunnet. I norskdomsbevegelsen var læren om to «nasjoner» i det norske folk populær. Den gikk ut på at det fantes en urban, universitetsutdannet elite med røtter i dansketida, og en ekte norsk nasjon forankret i tradisjonell bygdekultur og norsk historie. Hansens teori kan tolkes som et urbant-elistisk motsvar til denne ideologien.

Han møtte blant annet motbør fra to av århundreskiftets mest innflytelsesrike akademikere; historikeren og venstreideologen Ernst Sars og folkloristen Moltke Moe. De var lederfigurer i en kulturpolitisk bevegelse som prøvde å dempe de sterke konfliktene om nasjonal identitet og kultur- og språkpolitikk som preget Norge i tida omkring unionsoppløsningen. I 1900 skrev de artikkelen «Norsk folkekarakter». Der hevdet de som et vitenskapelig faktum at nordmennene var en blanding av to eller flere raser. Men de avviste at dette var relevant for å forklare politiske, kulturelle og sosiale forhold. Den norske folkekarakteren hadde utspring i en fellesgermansk «historisk Race- eller Nationalkaraktér». Men både den germanske og den norske «Race- eller Nationalkaraktér» var «historisk» og hadde oppstått gjennom gradvis samfunnsmessig evolusjon, ikke gjennom kampen for overlevelse mellom antropologiske raser med gitte mentale egenskaper.¹⁵

Både Moe og Sars var universitetsprofessorer og tunge samfunnsaktører som antakelig hadde langt mer definisjonsmakt enn Hansen. Ernst Sars regnes gjerne som sin generasjons mest innflytelsesrike historiker og ikke minst som en helt sentral ideolog innenfor Venstrebevegelsen, som var landets dominerende politiske bevegelse. I motsetning til sin partifelle Hansen, avviste han altså relevansen av interne europeiske raseforskjeller. Det betyr imidlertid ikke at han anså rase som helt irrelevant for å definere nasjonen. I forelesninger i 1903 hevdet han at «den indoeuropeiske rasen», «negerrasen», «malayerrasen» og den «mongolske rasen» var så forskjellige at raseblanding ga «bastarder» av «daarlig gods, baade i aandig og legemlig henseende». Han framholdt at samene (som Sars antok tilhørte den «mongolske» rase) var så rasemessig forskjellige fra nordmenn at nordmennene ikke oppfattet dem som landsmenn. Og, som påpekt av Fulsås (1990) Sars' skrijving av nasjonens historie så bort fra det samiske.¹⁶ Dette tyder på at den norske nasjonen, for Sars, ikke bare var et produkt av sosiale, kulturelle og historiske prosesser. Det fantes også en grense for hvor mye raseforskjell som kunne smeltes inn i nasjonen. Den grensen gikk mellom europeere og ikke-europeere (inkludert samene). Det fremgår også at Sars mente at dette var den dominerende holdningen blant hans norske landsmenn.

¹⁴ J.R. Kyllingstad (2004) *Kortskaller og langskaller*. Oslo: Spartacus, s. 50ff.

¹⁵ Rolfsen, Brøgger, W. C., & Werenskiold, E. (1914). *Norge 1814-1914*. bind. 1. Cammermeyer. Bodil Stenseth (1983). *En norsk elite: nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*. Oslo: Aschehoug.

¹⁶ Sitert fra Fulsås. (1999). *Historie og nasjon : Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Universitetsforlaget, s. 240.

4 Rasialisering på begynnelsen av 1900-tallet

Sars' tenkemåte var antakelig representativ for vanlig utbredte holdninger i det akademiske miljøet. Artikkelen «Norsk folkekarakter» stod på trykk i *Norge i det 19de århundre*. Dette tobindsverket tok sikte på å fremme nasjonal stolthet og selvstendighet, og var initiert, skrevet og illustrert av landets fremste kunstnere, forskere og forfattere.¹⁷ Flere av bidragene tok for seg lokale forskjeller i mentalitet og kultur og enkelte av forfatterne brukte ord som «rase» eller «type». Disse ordene ble imidlertid mest brukt i en vag betydning, gjerne kombinert med løse kommentarer om hår- og øyefarge, hodeskalleform eller andre anatomiske trekk. Beskrivelser av kroppslige kjennetegn kunne gli over i beskrivelser av mentalitet og væremåte. Men slike forskjeller ble hovedsakelig forklart med sosiale faktorer og naturmiljø. Det var imidlertid ett kapittel der rase var brukt som en gjennomgående forklaringsnøkkel, nemlig «Lappene» av professor Yngvar Nielsen.¹⁸

Til tross for at samene, ifølge Nielsen, hadde lånt mye av sin kultur fra «mere civiliserte» naboer og var sterkt raseblandet, var det mulig å skille ut en samisk «anthropologisk og ethnologisk typus» og påvise visse psykologiske trekk som er «mere eller mindre konstante hos denne Race». Dette var «en «lavtstaaende Race», som tilhørte «de mongolske folkeslagene»; kortvokst og kortskallet, med lite skjegg, mye svart hår, gjerne hjulbente og med en vaggende, ustø gange, som ikke hindret dem i å være svært utholdende til å gå. Denne «racen har ikke let for at tilegne sig en høiere Civilisation, den naar kun et vist Trin og stanser dermed.» Selv om enkelte samer hadde nådd høyere, tjente dette «kun til at bestyrke Regelen». Samer har ingen «Gamle Traditioner», og kjenner ikke sin egen historie. «Deres syn gaar ikke du over Øieblikkets Behov» og de synes «ikke at kunne bringes til at sætte sig høiere Maal».¹⁹

Nielsen beskrev samene som et folk foran undergangen. Samen hører hjemme på vidda og ifølge Nielsen tror han at han eier denne «i kraft af guddommelig Ret». Han føler det som en hån «naar den fastboende norske Befolkning ikke bøier seg» for dette synet, men har tilslutt «maatet forstaa at der gives andre Retsbegreber end de, som man lærer ved at høre om sit eget Folks Forestillinger». Etter konflikter med «den norske Ret» har mange mistet levebrødet «fordi Rettens Mænd, med Loven i Haand tog deres Dyr fra dem». Det var det ikke noe å gjøre med. «Kun må vi, det overlegne, det stærkere Folk, se til, med de Midler, vi har, for kommende Dage av vise Mildhed og Venlighed».²⁰

Nielsen var historiker og professor og bestyrer for etnografisk museum. Han hadde dermed ganske stor definisjonsmakt. Han framholdt (1907) at etnografiske museer bare skulle representere «de primitive Folkeslag og saadanne Folk, hvis civilisation hviler paa et fra Europas helt avvigende Grundlag».²¹ I motsetning til forgjengeren L.K. Daa mente Nielsen at verken norsk eller annen «europaisk» kultur hørte hjemme på et etnografisk museum. Det

¹⁷ Rolfsen et al. (1900). Geir Hestmark: "En nasjonal-evolusjonær katekisme" i *Norsk litteraturhistorie, sakprosa fra 1750 til 1995. Bind. 1, 1750-1920* (Oslo: Universitetsforlaget), s. 708-17.

¹⁸ Rolfsen et al. (1900) bind 2, s. 119.

¹⁹ Rolfsen et al. (1900) bind 2, s. 120.

²⁰ Rolfsen et al. (1900) bind 2, s. 119.

²¹ Nielsen (1907) s. 77.

samiske fikk derimot en sentral plass, som ledd i et sterkt fokus på «arktiske» kulturer. Nielsen underviste dessuten universitetets lærerstudenter i geografi, med fokus på etnografi.²²

Også geografifaget formidlet rasialiserte forståelser av skillelinjer i befolkningen. I lærebøker i geografi utarbeidet ved universitetet på begynnelsen av forrige århundre deles menneskeheten inn i raser. Samer og til dels kvener/finner plasseres i den mongolide rasen og tildeles bestemte fysiske og psykologiske egenskaper.²³

I *Norges geografi* (1915/1927) tillegges kvenene bestemte ytre fysiske kjennetegn, og disse beskrives i sammenheng med psykologiske og fysiologiske egenskaper. Kvenene hevdes å være «ofte fintbygde med små hender og veldannede føtter, gjennomgående er de blonde, ansiktene er mest brede» og de er «hårdføre, energiske og arbeidsomme, men har ord for å være strie og vredladne». Mesteparten av omtalen handler imidlertid om andre ting en rase og det understrekes at kvenenes levemåte «skiller de sig ikke ut fra de norske». I beskrivelsen av samene har det rasemessige større plass. Her drøftes spørsmålet om deres opphav og innvandring som et uavklart spørsmål i lys av A.M. Hansnes teorier, og karakteristikk av antatte rasekjennetegn har en mer sentral plass. Samene fremstilles også her som kortvokste kortsuller med brede kinnben, korte ben og «ofte hjulbente». «Lappene vandrer til fots utrolig langt, men har for resten liten styrke, og dette er en av grunnene til at de ofte har vært foraktet og forkuet av nordmennene». Samene «interessere sig ikke for vidløftige planer, kløktige beregninger eller noen art utadrettet virksomhet» hevdes det, med henvisning til den finske språkforsker Castrén. De er fredelige og likevektige og kan «utholde all motgang», hvis de bare «ikke forstyrres i sine gamle sedvaner eller på noe vis foruroliges». Denne beskrivelsen av samenes «nationalkarakter» avgrenses til å gjelde «dem som staar paa et mere primitivt standpunkt». Det er rimelig å tolke dette som et uttrykk for en antakelse om at rasens naturgitte egenskaper kommer mest tydelig til uttrykk hos samer som lever i sin antatt naturlige tilstand.²⁴

En annen kanal der antropologiske raseideer ble formidlet er det statsfinansierte 20-bindsverket *Norges land og folk* (1885-1917). De fleste bindene er skrevet av geologiprofessor og venstrepolitiker Amund Helland, men det er bygget på en rekke samtidige sekundærkilder. I flere av bindene gjengis Arbos antropologiske undersøkelser, men også her har fremstillingen av kvenenes og samenes raseforhold en ganske annen karakter enn beskrivelsene av raseforskjeller i majoritetsbefolkningen. Samer, kvener og nordmenn beskrives som tre «nationer», og fysisk-antropologiske raseforskjeller vektlegges i beskrivelsen av disse «nasjonene». Helland avviste Hansens teori om samene og framholdt at de er Finnmarks opprinnelige innbyggerne. Men han beskrev dem som en både fysisk og åndelig lavtstående rase i tilbakegang.²⁵

²² De som tok språklig-historisk lærereksamen fikk sin undervisning av Nielsen som særlig vektla «den ethnografiske side av geografien», ifølge Hans Reusch: *Om geografiundervisning* (1904). Reusch skrev lærebøker i geografi som antakelig speiler faget slik det ble presentert for lærerstudenter. Her inngikk en gjennomgang av menneskehetens raseinndeling. Samer og finner/kvener ble her plassert i kategorien mongolid.

²³ Hans Reusch: *Geografi for middelskolen* (1900,1918) *Norges geografi* (1915, 1927).

²⁴ Hans Reusch: *Norges Geografi* (1915 & 1927) I den siste utgaven er det angitt «Efter universitetets opdrag, omarbeidet av A. Mohr og W. Wereskiold», Reusch var direktør for Norges geologisk undersøkelse og foreleser ved universitetet. Sitatene er fra 1915-utgaven bind 2 s. 14-17.

²⁵ Helland (1906). *Norges land og folk: Finmarkens amt, Befolkning og historie* bind 20. Aschehoug.

Nord-Norge hadde ennå ikke blitt undersøkt av norske antropologer, så framstillingen bygget delvis på utenlandske autoriteter. Det inkluderte den franske antropologen Roland Bonaparte som besøkte Finnmark i 1884 og fotograferte og tok mål av ca. 150 samer;²⁶ den svenske anatomen og etnografen Gustaf von Düben, som var Anders Retsius' yngre kollega ved Karolinska instituttet og forfatter av standardverket *Om Lappland och Lapparna* (1873); Anders Retzius' sønn Gustaf Retzius, som på slutten av 1800-tallet hadde overtatt sin fars rolle som Sveriges fremste antropolog; de italienske forskerne Paolo Mantegazza og Stephan Sommier som besøkte Finnmark i 1879 og undersøkte 16 kranier²⁷; den franske kriminalantropologen Alphonse Bertillon som i 1869 undersøkte 5 samiske hodeskaller i Paris; samt lederskikkelsen innen tysk antropologi og anatomi Rudolf Virchow. Helland bygde dessuten på norske leger, prester og offiserers beskrivelser av sine møter med lokalbefolkning. Kombinasjonen av referanser til internasjonal fysisk-antropologisk faglitteratur og til medlemmer av det norske embetsstand og utdanningselite, bidro sannsynligvis til å gi teksten legitimitet og autoritet.

Nordmennene i Nord-Norge besatt, ifølge Helland, alle «den germanske races bedste egenskaber». De var store, sterke, veldannede og høyt begavede med «kloge, gløgge blik og hurtig opfatningsevne». Det var derimot «uhyre deprimerende» å reise nordover og se «disse store, kraftige» mennene erstattes av «finner og kvæner, hvoraf navnlig de første gjør et overmaade usympatisk indtryk ved sit uskjønne og fremmedartede utseende».²⁸ Som ledd i beskrivelsen av samenes antatt rasetypiske utseende, hevdet Helland at deres «udtryk er frygtsomt og godmodigt, nærmere dumt end klogt», at deres gange er usikker og gyngende og at «de er oftest hjulbenede og krogryggede». Helland siterte en «kaptein Müller» som hevdet at samene manglet forutsetninger for å lære, at de spiser dårlig mat, er skitne og ofte «deformerede, hofteskakke, haltende og lamme.» Gjennom militærtjenesten fikk de visstnok uvant god kost og «lærer folkeskik». Særlig sjøsamene syntes «efter lægers, officerers og præsters ytringer at staa lavt og være degenererede».²⁹

Hellands beskrivelse av kvenske rasekjennetegn bygget på Gustaf Retzius sin undersøkelse av «den Tavastlandske grundtype av finlænderne», og beskrivelsen av ytre fysiske kjennetegn gled rett over i en karakteristikk av psykiske egenskaper. Kvenen er en mellomstor, blond kortskalle, med bredt ansikt og kraftig kjeve, «ansigtsudtrykket er noget but og ikke sympatisk», alvorlig, tungsindig, innesluttet, fåmælt, lite livlig i kropp og sjel, treg, langsom og klossete og svært konservativ. Kvenen utholder de største lidelser med beundringsverdig standhaftighet, men er ikke fri for misunnelse og hevngjerrighet. «Grovt overlagte overfall» var visstnok ikke sjeldent blant kvener.³⁰

Rymin (2007) har vist at lignende nedvurderende karakteristikker av samer og kvener kan gjenfinnes også i medisinske tekster fra samme periode. Han påpeker at de er produkter av asymmetriske møter mellom borgerlige leger, gjerne oppvokst og utdannet i Sør-Norge, og

²⁶ H. H. Prince Roland Bonaparte: "Note on the Lapps of Finmark (in Norway)", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* Vol. 15 (1886).

²⁷ Mantegazza, & Sommier, S. (1880). *Studi antropologici sui lapponi*.

²⁸ Helland (1906), s.11.

²⁹ Helland (1906), s. 11.

³⁰ Helland (1906), s. 8.

lokalbefolkningen i nord. Negative beskrivelser av "usiviliserte" forhold og mennesker på landsbygda var, ifølge ham, vanlig i legetidsskriftene. I Nord-Norge ga imidlertid de etniske forholdene, sammen med en sosialevolusjonistisk referanseramme og forestillinger om et hierarki av folkegrupper en ekstra dimensjon til disse beskrivelsene. Rymin framholder at det også var vanlig å operere med en intern rangering av de ikke-norske befolkningselementene: Kvener stod over samer, og sjøsamer stod under reindriftssamer, idet de gjerne ble beskrevet som mindre rene eller ekte.³¹ En slik intern rangering preger også Hellands tekst.

Rasialiseringen av det samiske og det kvenske var av en annen karakter og omfang enn rasialiseringen av variasjoner innenfor den norske befolkningen. Samer og kvener var ikke-europeere og «primitive» og dermed utenfor nasjonen. Arbos og Hansens teorier om norske kortskaller og langskaller kan dessuten sees på som innlegg i debatter der det fantes motstemmer. Militærlegers og andre universitetsutdannede aktørers møter med vanlige folk fra landsbygdene i Sør-Norge var asymmetrisk. Men denne asymmetrien var antakelig langt større i møtet med samer og kvener. De årlige bevilgningene til Arbos antropologiske undersøkelser ble fjernet fra statsbudsjettet på slutten av 1890-tallet, fordi et flertall av stortingsrepresentantene reagerte på hans negative karakteristikker av lokalbefolkninger på Sørlandet.³² Eventuelle samiske motstemmer hadde antakeligvis ikke samme mulighet til å bli hørt.

Andreas M. Hansen og hans innvandringslære ble tatt seriøst av både politikere og akademikere. Teorien om samenes sene innvandring fikk ikke et generelt vitenskapelig gjennomslag, men bidro til å så tvil om tidsdybden i samisk tilstedeværelse i skandinavisk forhistorie. I 1908 fikk Hansen et statsstipend fra Stortinget slik at han kunne fortsette sine studier av nasjonens antropologi og historie. Vedtaket bygget på et forslag fra 17 «fremstaaende videnskabsmænd», inkludert Yngvar Nielsen, Moltke Moe og Ernst Sars, samt Schreiners forgjenger som anatomiprofessor G. Guldborg, arkeologiprofessor (oldsaksamlingens bestyrer) Gabriel Gustafsson og Fridtjof Nansen. Dette stipendiet beholdt han livet ut.³³ Slike statsstipender ble vanligvis gitt til enkeltforskere som ikke passet inn i etablerte institusjoner, men drev med nasjonalt betydningsfullt arbeid. Hansen hadde aldri noen akademisk posisjon, men ble i 1910 tatt opp som medlem av det norske vitenskapsakademi (som på denne tida var en sentral vitenskapelig institusjon). Bøkene hans ble blant annet utgitt av Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Norsk folkemuseum og Det norske geografiske selskab. Han må kunne beskrives som et anerkjent, men også omstridt, medlem av det norske vitenskapsmiljøet.

³¹ Ryym. (2007). "Civilizing the "uncivilized": the fight against tuberculosis in northern Norway at the beginning of the twentieth century". *Acta Borealia*, Vol. 24, no. 2 (2007), 143–161.

³² Holck (1990). Den fysiske antropologi i Norge : fra Anatomisk institutts historie 1815-1990. Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo, s. 56.

³³ Inds. S. xxvi 1908 s. 26f: De andre underskriverne var biskop dr. Bang, historieprofessor Alexander Bugge, Universitetsbibliotekets overbibliotekar A.C. Drolsum, språkprofessor Marius Hægstad, A. Kjær (antakelig filolog og amanuensis ved Universitetsbiblioteket Albert Kjær), filolog, senere professor Magnus Olsen, arkitekt og kunsthistoriker Herman M. Schirmer, direktør for Norges geologiske undersøkelse Hans Reusch, språkprofessor Alf Torp og matematikkdosent og barnebokforfatter Elling Holst. Botanikkprofessor Nordahl Wille leverte en egen anbefaling.

4.1 Militærlegenes bidrag til antropologien

Hellands beskrivelse av samers og kveners raseegenskaper bygde delvis på beretninger fra offiserer og militærleger, blant annet militærlegen Jørgen M. Grønn som foretok antropologiske målinger i forbindelse med sesjonsreiser i Finnmark.³⁴ Grønn tilhørte altså samme fagfelt – militærmedisinen – som Arbo, C.F. Larsen og, senere, Halfdan Bryn. Antropologiens tilknytning til militærmedisin var et internasjonalt fenomen. Flere ledende antropologer var militærleger. Dette gjelder blant annet tyskeren Otto Ammon, en av antroposilogiens to grunnleggere på 1880-tallet og en av Arbos viktigste inspirasjonskilder. Militærmedisinen var, internasjonalt, et av arnestedene for fremveksten av rasehygieniske/eugeniske ideer. Tenkning og forskning omkring kvaliteten på soldatmateriell og militær slagkraft var relatert til tenkning og forskning omkring nasjonens biologiske kvalitet og evne til å konkurrere med andre nasjoner.³⁵ Også i de norske militærlegenes tidsskrift ble det diskutert hvorvidt lokale variasjoner i tilgangen på gode rekrutter kunne forklares med forskjeller i befolkningens rasesammensetning eller var forårsaket av forskjeller i levekår, kosthold og naturforhold.³⁶

Militærlegen Halfdan Bryn slo igjennom som antropolog i etterkant av første verdenskrig. Han begrunnet sin raseforskning i en rasehygiene der frykten for raseblanding og ønsket om å verne den nordiske rase stod sentralt. I 1921 utga Vitenskapsakademiet hans avhandling Troms fylkes antropologi. Der undersøkte han antatt «raseblanding» mellom samer, kvener og nordmenn. Året etter publiserte han artikkelen «Raceblandingen i Troms fylke» i *Tidsskrift for militærmedisin*, og i intervjuet «Lapper og nordmenn. – De fysiske og sjelelige følger av raceblandingen i Nord-Norge» i *Nidaros lørdagsblad*,³⁷ oppsummerte han sitt syn på «raceblandingen i Nord-Norge og dens farer for vår folkestamme». Bryn (som ifølge avisa «nyder stor anseelse» som «antropologisk forsker») framholdt at selv om den nordiske rase var særlig ren i Norge og Sverige, så var den også her truet av raseblanding. I Troms var den i ferd med å bli blandet med den «alpine» og den «lappiske» rase. Krysningen mellom den alpine og den nordiske rase var til gagn for begge, ifølge Bryn. «Lappene» kunne derimot «ikke tilføre vårt folk nogen nye verdifulle trekk, deres arvede raceanlegg er ikke tilpasset vår tids miljø». Samene tilhørte visstnok en rase som hadde «stivnet til på et tidlig trin av sin utvikling» og mistet utviklingsevnen.

Bryn sammenlignet «problemet» med raseblanding i Nord-Norge med situasjonen i USA. Han støttet den amerikanske segregeringspolitikken, men hevdet at amerikanerne på sikt måtte løse sitt «problem» ved å sterilisere alle svarte³⁸. I Norge var «problemet» mindre og kunne løses ved å legge forholdene til rette «for at de [samene] kunde fortsette sitt nomadeliv.» Da ville «dette lite verdifulle racelement dø en naturlig død». Fornorskningspolitikken var, ifølge Bryn «rent selvmorderisk». Den ville riktignok medføre at lappene dør ut «som folk». «Deres racelementer» ville imidlertid ikke dø ut, men i stedet gli «ubemerket over i det norske folks

³⁴ Helland (1906)

³⁵ Heinrich Hartmann (2019). *The Body Populace: Military Statistics and Demography in Europe before the First World War*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

³⁶ Hans Daae (1907): Militærlegers bidrag til Norsk antropologi. Kristiania. bla s. 61.

³⁷ Bryns privatarkiv: Avisutklipp. Dato mangler

³⁸ Bryns privatarkiv: Avisutklipp. Amerikanske innvandringsspørsmål. Kastesystemets innførelse og sterilisering av de mindreverdige. Dato mangler.

blod, som derved ganske utvilsomt forminskes i verdi.» Bryn antok (i likhet med kolleger som Herman Lundborg ved det svenske Rasbiologiska instituttet og Charles B. Davenport ved Cold Spring Harbour laboratory i USA) at raseblanding mellom fjerntstående raser kunne føre til «genkaos» og en svekket organisme. Bryn delte for øvrig disse holdningene med Jon Alfred Mjøen, som var rasehygienens fremste talsmann i Norge, og hadde en sentral posisjon i den internasjonale rasehygienebevegelsen. Ifølge 1938-utgaven av boka *Rasehygiene* (s. 173) omtaler Mjøen «Samefolket eller lappene» som «et sympatisk folkeferd, hvis karakteregenskaper er almindelig anerkjent», men framholder at:

Det er kryssningen med andre folk eller raser som bringer legemlige eller sjelelige forstyrrelser. Man bør derfor i størst mulig grad søke å hindre blandingen, og i hvert fall ikke tre aktivt inn for en sådan ved bl.a. å opheve sproggrænsen. Lappene bør beholde sitt særpreg og sine vidder for sig og ikke påtvinges en kultur som er dem artsfremmed.»

I boka *Menneskerasene og deres utviklingshistorie* (1925) avviste Bryn at det finnes én menneskehet. «Det mangler overalt mellemeledd mellom de forskjellige raser», hevdet han. Rasene tilhørte derfor ulike arter av slekten homo. (Dette kommer også fram i andre sammenhenger, der han benyttet *homo caesius* om den nordiske rase, noe som synes å implisere av han avviste begrepet *homo sapiens*). Rasene stod dessuten på tre utviklingstrinn; pygmerasene, de inferiøre raser og de høiere raser. Samene tilhørte de «inferiøre rasene». Til tross for at deres «oprinnelige høyde har vært under 150 cm», ifølge Bryn, avviste han at de var en pygmerase, slik enkelte visstnok hevdet. Den «samiske rasen» stod både «legemlig og kulturelt» på et høyere nivå enn pygmefolkene. Samene hadde imidlertid flere «inferiøre» fysiske kjennetegn, ifølge Bryn. Det inkluderte stor nesebredde, relativt lange armer og relativt korte ben, og ofte fremtredende overkjeveben og tenner som peker skrått fremover. Ideen om at slike kjennetegn vitnet om «primitivitet» (fordi de, enkelt sagt, var apelignende) hadde en lang historie innenfor fysisk antropologi. Bryn hevdet dessuten at samene «er i utpreget grad lettlivet og muntre» og at de tross årtusener med nærkontakt «med høiere kultiverte raser», aldri har utviklet «nogen høiere kultur» (s.106).³⁹

Selv om han ikke var universitetsprofessor, var Bryn var relativt sentral plassert i det norske vitenskapelige miljøet. Han var i mange år preses for vitenskapsselskapet i Trondheim, en periode president i Den norske legeförening, medlem av Norsk forening for arvelighetsforskning og av Det norske vitenskapsakademi, som finansierte og publiserte flere av hans arbeider.⁴⁰ Han ble også publisert av anerkjente tyske fagtidsskrifter og forlag, Tidsskrift for den norske lægeförening, Vitenskapsselskapet i Trondheim og Nyt Magazin for naturvidenskapene. *Menneskerasene og deres utviklingshistorie* bygde videre på en

³⁹ Bryns bok knyttet an til en rekke artikler han samtidig publiserte i fagtidsskriftet «Anthropos» og formidlet et originalt syn på menneskehetens rasehistorie. Samtidig bygget framstillingen på en eksisterende tysk og engelskspråklig antropologisk faglitteratur som innbefattet både typisk «mainstream» vitenskap, og arbeider som hadde en mer uklar status innenfor fagmiljøene. Bryns påstand om at Homo sapiens måtte splittes opp i flere arter var kontroversiell, men ikke unik. Ideen om at raser kan ordnes i et hierarki av evolusjonære utviklingstrinn ut fra ytre fysiske kjennetegn var relativt mainstream, selv om det fantes antropologer som stilte spørsmål ved slike ideer.

⁴⁰ Bryn mottok forskningsmidler fra Nansenfondet, som var forvaltet av Det norske vitenskapsakademiet.

artikkelserie i det ledende norske populærvitenskapelige tidsskriftet *Naturen*, og var utgitt med økonomisk støtte fra Universitetets jubileumsfond i serien *Studentersamfundets folkeskrifter*. Boka fikk minst ti positive anmeldelser. Noen av anmelderne var anerkjente akademikere på relevante fagområder.⁴¹ Det tyder på at hans synspunkter, selv om de nok var uortodokse, ikke ble oppfattet som ekstreme. Boka var dessuten del av en ganske omfattende populærvitenskapelig produksjon fra Bryns hånd. Også denne formidlingsvirksomheten hadde sentrale institusjoner i ryggen. Han skrev om raseantropologiske forhold i Setesdal, Vest-Agder og Romerike for Norsk folkemuseums bokserie «Norske Bygder», og om Lands antropologi og Hedmarksbygdenes antropologi i lokal/regional-historieverkene «Hedmarkens historie» og «Boken om Land», som begge utkom etter andre verdenskrig. Han skrev og lot seg intervjuet i dagspressen om rasespørsmål. Bryns syn på rasenes psykologiske egenskaper, hans rangering av høyt- og lavtstående raser og hans negative holdning til «forurensing» av den rene rasen kom til uttrykk i større eller mindre grad i de fleste av disse publikasjonene. Mye tyder derfor på at hans ideer på midten av 1920-tallet, framstod for omverdenen som relativt uproblematisk «vitenskapelig» synspunkter. Dette endret seg omkring 1930, da de ideer han stod for (dyrkingen av den nordiske rase) møtte økende kritikk fra norske akademikere. Han havnet i konflikt med sine tidligere samarbeidspartnere Alette og Kristian Emil Schreiner.

5 Schreinerne raseforskning

Bryn tilhørte et internasjonalt miljø av raseforskere som gikk inn for en rasehygiene fokusert på vern om den nordiske rasens renhet, og var en nær venn av den tyske forfatteren Hans F.K. Günther. Günther utmyntet begrepet «rassenkunde», var hovedarkitekten bak den rasistisk-nasjonalistisk skoleretningen «den nordiske tanke» og ble en av det tredje rikets fremste raseideologer. I 1928 ble Bryn dessuten medlem av Jon Alfred Mjøens *Consultative Eugenics Commission of Norway* og av den internasjonale eugeniske føderasjonen *International Federation of Eugenics Organizations*.⁴² Poenget med å drive fysisk antropologisk rasekartlegging, kunne, ifølge Bryn selv, knyttes til det faktum at rasene var grunnleggende psykologisk og fysiologisk forskjellige og at raseblanding kunne være skadelig. Forskningen hadde derfor betydning for eugeniske/rasehygieniske vurderinger av ulike befolkningselementers kvalitet. Alette og Kristian Schreiner delte ikke Halfdan Bryns rasebaserte samfunnsyn. Selv om de ved enkelte anledninger uttalte støtte til ideen om eugenikk, så knyttet de ikke dette til raser, men til mer eller mindre verdifulle arvelige enkeltgenskaper i befolkningen. Deres antropologiske forskning var i hovedsak rettet inn mot spørsmål om befolkningshistorie. Den hadde utgangspunkt i knokkelsamlingen ved anatomisk institutt og var relatert til arkeologi og forhistorie. Samtidig er det klart at også de anså den

⁴¹ Et søk i nasjonalbibliotekets digitaliserte aviser viser at Bryns bok fikk positive anmeldelser i minst 10 aviser og ble omtalt langt flere steder. Søket frambragte ingen negative anmeldelser. Blant anmelderne var arkeologen og bestyreren av oldsaksamlingen i Trondheim Theodor Pettersen og Carl Dons naturvitenskapelig konservator med Vitenskapsmuseet i Trondheim, zoologidoseent Hjalmar Broch, forfatteren Hans E. Kinck og genetikeren og professoren Otto Lous Mohr. *Nidaros Lørdagsblad* 08.12.25 (Pettersen), *Indlandsposten* 10.12.25, *FjeldLjom* 7.12.25, *Agderposten* 26.03.26, *Buskerud Blad* 05.12.25, *Dagsposten* 03.12.25 (Dons), *Dagbladet* 12.12.25 (Kinck), *Aftenposten* annonse 04.12.25 (Mohr), *Indlandsposten* 10.12.25 og *FjeldLjom* 7.12.25. De to siste var kritiske til bokas språk, som ble beskrevet som tungt og utilgjengelig, men ikke til innholdet. At søket ikke frambragte noen negative anmeldelser betyr ikke nødvendigvis at ingen negative anmeldelser ble skrevet.

⁴² Kyllingstad (2014) s. 200.

nordiske rasen som høytstående og den «lappiske» som primitiv og tilbakeliggende. Dette påvirket både deres forskning og deres opptreden overfor de samene som var gjenstand for forskningen. Deres forskning bygget også på, og bidro til å understøtte en ide om at det en gang har eksistert rene raser og at den norske, kvenske og samiske befolkningen har opphav i ulike raser.

I *Die Nord-Norweger* (s. 170) hevder A. Schreiner at det er stor variasjon med hensyn til ytre fysiske «raseegenskaper» blant samene. For eksempel hadde 40% av dem lyse øyne. Det betydde ifølge henne, at samene utvilsomt har blod fra ulike raser i sine årer. Denne blandingen var dessuten gammel, hevdet hun, siden det ikke kunne påvises statistiske korrelasjoner mellom antatt rasetyperiske egenskaper hos de undersøkte samiske individene. Hun antok at det dreide seg om en blanding av en mørk kortskalle (beskrevet som en «mørk urlapp») og en blond langskalle («den østbaltiske rasen»), selv om hun understreket at dataene ikke kunne bekrefte eller avkrefte dette.⁴³ Senere hadde denne befolkningen også blitt «forurenset» av nordisk blod.⁴⁴

Også K.E. Schreiners analyse av samiske hodeskaller i *Zur Osteologie der Lappen* bygget på ideen om opprinnelig rene raser. Schreiner hevdet aldri å ha identifisert noen raseren samisk befolkning, verken i gamle graver eller i den nålevende befolkningen. Men han arbeidet utfra et premiss om at det en gang hadde eksistert både en ren «lappisk» urrase som hadde gitt opphav til det samiske folk og en opprinnelig nordisk rase om hadde gitt opphav til nordmennene. Han antok at den gjennomsnittlige formen på hodeskaller fra «norske» jernalderfunn representerte den nordiske rase. Han stilte så opp en antatt opprinnelig «lappisk» rasetype ved å lete etter de anatomiske kjennetegn ved hodeskaller fra samiske graver som avvok fra den norske/nordiske gjennomsnittet. Slik mente han altså å kunne skille ut det opprinnelig «lappiske» raseelementet fra en antatt raseblandet samisk befolkning.⁴⁵

Schreiners beskrivelse av den opprinnelig «lappiske» rasens typiske hodeskalle var ikke nøytral. Rund panne, lav neserygg, stor avstand mellom øynene, et lavt ansikt med en smal, men ofte fremadstrebende underkjeve; dette var ifølge Schreiner typisk «lappisk» kjennetegn og de indikerte en «infantil», «uspesialisert» eller «protomorf» rasetype. Denne «infantilismen» mente han å få bekreftet også gjennom andre kroppslige egenskaper som kortvoksthet, lange armer, korte ben, lite kroppshår og små kjønnsorgan. Denne beskrivelsen av samiske raseegenskaper stod på trykk i en avhandling om hodeskaller og var altså ikke en beskrivelse av K.E. Schreiners egne forskningsfunn. Derimot var den antakelig i tråd med etablerte «sannheter» i den antropologiske litteraturen, og i strid med hans kones forskningsfunn. I *Die Nord-Norweger* påpekte hun at samiske rekrutter med «rent» samisk familieopphav, var karakterisert av relativt sett korte armer (altså ikke lange armer), at de ikke var mer kortbent enn nordmenn av samme kroppshøyde og at de i snitt ikke var mer kortvokste enn nordmenn

⁴³ A. Schreiner (1929). *Die Nord-Norweger: anthropologische Untersuchungen an Soldaten* 1929. Oslo: I kommisjon hos Dybwad, s. 170.

⁴⁴ Schreiner (1929), s. 170 «Den østbaltiske rasen» utgjorde en «Grundstock» i kvenene. Deres tette kroppsbygning og store kantede hodet med store skallebredde og kraftig underansikt hadde visstnok opphav i denne rasen, som også, antakeligvis, også kunne forklare «den seige arbeidsomheten» som hadde «gjordt de gamle kvenske bosettere til velkomne statsborgere i vårt land».

⁴⁵ Schreiner, K.E. (1935) *Zur Osteologie der Lappen*, s. 182-196, 276-288.

fra samme geografiske område. Hun antydte dessuten at tidligere forskere (som Mantegazza og Sommier) hadde gitt en skjev beskrivelse av samene, fordi de bare hadde undersøkt individer som de, utfra forutinntatte oppfatninger, oppfattet som raserene.

Uansett; på samme måte som Bryn, antok Schreiner at disse antatt ursamiske kroppslige kjennetegnene, pekte i retning av en «uspesialisert» og «protomorf» rase og dette sammenfalt etter hans mening med deres «infantile» psykologi. Samer var nemlig, ifølge Schreiner, både barnslige, ubekymrede, glade, sjenerte og uansvarlige.⁴⁶ Han antok, kort sagt, at samene hadde opphav i en primitiv, evolusjonært tilbakeliggende rase, og denne ideen var med å dannet premis for hans analyse av deres befolkningshistorie.

Forestillingene om høytstående og lavtstående raser påvirket også Schreineres møter med dem de forsket på.⁴⁷ Lulesamene i Hellemo i Tysfjord var en av de lokalbefolkningene som ble gransket i forbindelse med Bryn og Schreiners store kartleggingsprosjekt. Ifølge historikeren Bjørg Evjen ble de antakelig valgt fordi J.A. Friis tidligere hadde beskrevet dem som en særlig ren samisk befolkning, og fordi stedet var relativt lett tilgjengelig.⁴⁸ I innledningen til Tysjordstudien beskriver Alette Schreiner samene i en blanding av romantiserende og nedlatende ordelag. De fremstilles som stolte naturmennesker, som fra gammelt av hadde levd et liv «uinnskrenket av andre lover enn de lover de hadde gitt seg selv». Tysfjord-samene levde «ved og av den trange fjord», men «deres hjerte» tilhørte «det lyse, vide høylandet med sine jaktmarker og beiter som er fri for all borgerlig kultur».⁴⁹ Og her hadde de fortsatt å leve i pakt med naturen dersom ikke den framrykkende sivilisasjonen hadde forstyrret dem.

Et annet sted i teksten hevdet hun at samene var «primitive mennesker» og at de derfor ikke forstod hensikten med undersøkelsene. «Til tross for sin barnslige nysgjerrighet og sin vennlighet» var de derfor «for det meste motvillige til å underkaste seg en nøyaktig undersøkelse, spesielt når det gjaldt å kle av seg på kroppen». Ved hjelp av «små gaver» var det imidlertid mulig å få de fleste til å underkaste seg en mer eller mindre grundig undersøkelse, «ikke sjelden var det nødvendig å ty til mild vold».⁵⁰ Den lokale båtføreren som skysset forskerne inn fjorden fortalte senere hvordan han var med på å holde hodene i ro mens samene ble målt, særlig ungene måtte «hjelpes» til å være med på målingene.⁵¹ Det kan ha vært slike hendelser Alette Schreiner beskrev som «mild vold».

Også Valle i Setesdal ble gjenstand for en nærstudie, tilknyttet den store rekruttundersøkelsen. Heller ikke dette var et tilfeldig valg. Dette var et av de antatt isolerte samfunnene som folkeminnegranskere og folkelivsforskere ofte hadde besøkt siden 1800-tallet for å

⁴⁶ Schreiner K.E. (1935), s. 286.

⁴⁷ Luster og Hafslø i Sogn (A. Schreiner 1923, K.E. Schreiner 1951), Hellemo i Tysfjord, Hålandsdal og Eidfjord i Hordaland, Valle i Setesdal.

⁴⁸ Evjen 1998:173f J. A. Friis, landets første professor i samisk og kvensk, hadde i sin tid beskrevet Lulesamene i Hellemofjorden, som landets minst blandede samiske befolkning. Dette, sammen med praktiske avveininger med hensyn til tilgjengelighet, kan ha vært avgjørende for at Schreinerne valgte å dra til nettopp Hellemofjorden i følge Evjen, Schreiner hadde besøkt bygda også i 1914.

⁴⁹ A. Schreiner (1932), s. 5-6,12.

⁵⁰ A. Schreiner (1932), s. 13.

⁵¹ Evjen. (1997). Measuring heads: Physical anthropological research in North Norway. *Acta Borealia*, 14(2), 3–30.

dokumentere tradisjonell norsk folkekultur. Setesdalsbunaden var berømt. De første husene på Norsk folkemuseum kom herfra. På 1890-tallet hadde bygdas befolkning blitt undersøkt av Arbo, som mente å kunne vise at folk i Valle var etterkommere etter blonde, blåøyde, langskallede krigere som hadde ryddet gårder her i vikingtiden.⁵² Og i Norsk folkemuseums verk *Norske bygder* (1921) beskrev Halfdan Bryn Setesdal som et «utstrålingsentrum» for den nordiske rasen. Også i Alette Schreiners rapport fra Valleundersøkelsen kom forestillinger om rasenes psykiske egenskaper til uttrykk. Hun fremhevet et foto av valledølen Torleif Aakre som «en prototypisk viking», og hun tillia ham ikke bare typisk «nordiske» kroppslige kjennetegn basert på målingene, men også en rekke andre positive egenskaper. Hun beskrev ham som intelligent, vital, poetisk, sunn i kropp og sjel og dessuten ganske så kjekk.⁵³

I denne sammenheng er det også naturlig å kommentere «rasefotografiene» fra den store rasekartleggingen. Rekruttene ble avfotografert i en objektiv stil, rett forfra og i profil, som på et forbryterfotografi. Sammen med bildene fulgte det angivelser av antropometriske nøkkeltall, som kefalindeks og ansiktsbredde, samt angivelse av rasetilhørighet (alpin, nordisk, østbaltisk, lappisk), og for nord-norske rekrutter også av etnisk tilhørighet (same, norsk, kven). Enkelte av disse fotografiene, gjerne slike som ble ansett for å representere et karakteristisk eksempel på en rasetype, ble også benyttet i populærvitenskapelige sammenhenger. En slik «sirkulasjon» av rasetypefotografier mellom faglitteratur og en bredere offentlighet, var vanlig, og bidro antakelig til å befeste visse visuelle rasestereotyper. Et annet og slående eksempel på hvordan raseantropologien kunne bidra til å spre en slik visuell stereotypi er Edvarda Lies mye brukte lærebok i anatomi for tegnere, der kvinnefiguren med angitte anatomiske proporsjoner, blant annet er bygget på Alette Schreiners antropologiske målinger av unge norske kvinner.⁵⁴

Bildene fra lokalstudiene skiller seg fra rekruttfotoene idet de viser folk fra ulike vinkler, og i ulike positurer, gjerne i helfigur, poserende alene eller gruppevis i et landskap. Bildene av både samer og setesdøler synes å ha vært iscenesatt for å skape et bilde av noe opprinnelig, folkelig og ikke-moderne. Det er allikevel en stor forskjell mellom Tysfjord-bildene og Valle-bildene. Tysfjord-samene er uflidde og i hverdagsantrekk. Valledølene er søndagskledd i setesdalsbunad.⁵⁵

Schreinerne's vitenskapelige tekster består stort sett av nøytrale beskrivelser av variasjoner i ytre fysiske kjennetegn. De gir svært sjeldent uttrykk for verdivurderinger. Forekomsten av positive og negative vurderinger viser imidlertid at selv om Schreinerne ikke hadde en eksplisitt, rasistisk *agenda*, slik Bryn hadde, så var også deres forskning preget av en rasistisk tankeverden. Dette var holdninger som var utbredt i samtida og som til dels var bygget inn i selve den antropologiske forskningstradisjonen som de arbeidet innenfor. Det er allikevel for enkelt å si at Alette og Kristian Schreiner «bare var barn av sin tid».

Innenfor den internasjonale vitenskapsverden fantes det en stor spennvidde av synspunkter og Schreinerne hadde kontakt med forskere som ikke bare avviste ideen om et rasehierarki, men

⁵² Arbo (1998), s. 62.

⁵³ A. Schreiner (1930).

⁵⁴ E. Lie. (1944). *Anatomi for tegnere*. Halvorsens bokh.

⁵⁵ A. Schreiner (1930, 1932).

som også kritiserte selve rasebegrepet.⁵⁶ Denne kritikken handlet blant annet om å påpeke at det ikke fantes noen teoretisk grunnlag eller empiriske indikasjoner på at det noensinne har eksistert rene raser (i betydningen genetisk homogene befolkninger). Alette og Kristian Schreiner hadde holdninger som antakelig var relativt *normale* i samtida. De forfektet ingen eksplisitt rasistisk ideologi, og tok på slutten av 1920-tallet avstand både fra ideen om at raseblanding er skadelig og fra idealiseringen av den nordiske rase. De tok dermed avstand fra ideer som i økende grad preget tysk antropologi, særlig etter nazistenes maktovertakelse, men som møtte økende motstand i Skandinavia og den engelskspråklige verden. De ga også tydelig offentlig uttrykk for denne kritikken. Men selv om Alette Schreiner drev en omfattende virksomhet som forfatter av populærvitenskap og lærebøker innenfor anatomi, arvelære og medisin, så synes det ikke som om verken hun eller ektemannen var spesielt aktive deltakere i den vitenskapelige kritikken av rasetenkning som begynte å gjøre seg gjeldende også i Norge på 1930-tallet.⁵⁷ De ytret seg sjelden i offentligheten om rasepørsmål. Et viktig unntak er et radioforedrag i 1932 der K.E. Schreiner tok avstand fra de som hevdet at «rasehygienens egentligste oppgave» skulle være «å rendyrke og begunstige den nordiske rase på bekostning av alle andre menneskeslag».⁵⁸

Det er imidlertid viktig å merke seg at han ikke avviste at raser var ulikt psykologisk utrustet. Og han videreførte etablerte stereotyper om den nordiske rase idet han beskrev den som en rase av «krigere og utferdsfolk, hårdføre, foretagsomme, selvrådige og eventyrlystne». Han avviste heller ikke inndelingen av menneskeheten i høytstående og lavtstående raser og understreket at den nordiske rase «fra et vitenskapelig synspunkt» kunne sies å høre til blant «de høiverdigste raser». Det han kritiserte var ideen om at den nordiske rase var «den eneste skaper av den høieste åndskultur». Han framholdt at Europas ledende verdensrolle ikke var et produkt av én rases egenskaper, men av et «lykkelig samspill av raser som gjensidig har utfylt og stimulert hverandre».⁵⁹

5.1 Forskning på finner og kvenner

Schreiner omtalte ikke samene i sitt foredrag om «europas menneskeraser», noe som tyder på at han regnet dem som tilhørende en ikke-europeisk rase. Finnene/kvenene er derimot omtalt, noe som impliserer at han regnet finnene som rasemessig europeiske. 1800-tallets ide om at finnene tilhørte den mongolide rase hadde siden begynnelsen av 1900-tallet blitt utfordret av

⁵⁶ I 1925 var den amerikanske antropologiens «founding father» Franz Boas på et flere uker langt Oslo-besøk. Han besøkte blant annet Schreiner og så på den antropologiske samlingen. Boas er kjent for sin sterkt rasekritiske holdning, som kom til uttrykk i boka *The Mind of Primitive Man/Kultur und Rasse* i 1912. Mens han var i Oslo forsøkte han å få med seg det norske Institutt for sammenlignende kulturforskning på et prosjekt (et nytt tidsskrift) som inngikk i Boas bestrebelse på å motarbeide rasedeterministiske ideer i internasjonal vitenskap.

⁵⁷ Eksempler på dette er sosialisten og legen Karl Evangs bok *Rasepolitikk og reaksjon* (1934), som tok et radikalt oppgjør både med «den nordiske tanke» og med selve ideen om høyt- og lavtstående raser, og språkprofessoren Alf Sommerfelts offentlige forelesningsrekke og bok (1939) *Hva er rase? Antropologiske typer, språk, folk og nasjonalitetsproblemer i nutidens Europa*.

⁵⁸ K.E. Schreiner (1932). «Europas menneskeraser». *Universitetets radioforedrag. Mennesket som ledd i naturen*. Oslo: Aschehoug s. 127-145.

⁵⁹ K.E. Schreiner (1932), s. 145. K.E. Schreiner (1932b) «De eldste mennesker» *Universitetets radioforedrag. Mennesket som ledd i naturen*: I en illustrasjon som viser hodeskallenes evolusjonære utvikling fra utdødde arter av slekten Homo og fram til nåtidens menneske, er en australsk aboriginer-hodeskalle tegnet inn for å vise en mellomform mellom neanderthalmennesket og «nuværende europeer».

flere fysiske antropologer og biologer. Undersøkelser viste blant annet at finner var like blonde og blåøyde som sine skandinaviske naboer. Noen plasserte dem nå i den germanske/nordiske rase. Den opprinnelig svensk-finske svenske antropologen Rolf Nordenstreng, som samarbeidet med Lundborg og det rasbiologiska instituttet i Uppsala, framsatte derimot teorien om at finnene tilhørte den blonde, kortskallede *østbaltiske rase*. Denne nye rasekategorien innebar altså at finnene ble definert som «hvite» og europeiske, men de var altså ikke som tilhørende den nordiske rasen. I henhold til det svenske rasebiologiske instituttets forskning under Herman Lundborgs ledelse, bestod Sveriges befolkning av (hovedsakelig) tre raseelement som ble ordnet i et hierarki, med det «lappiske» på bunn, det «nordiske» (svenskene) på topp og det «østbaltiske» (finnene) i midten. Nordenstreng tillia den østbaltiske rasen visse psykologiske egenskaper, de var bl.a. tålmodige og stødige jordbrukere, jegere og sportsmenn.⁶⁰ Alette og Kristian E. Schreiner støttet teorien om den østbaltiske rase og hevdet at man hos de nordnorske kvenene ofte finner denne «rasens karakteristiske trekk meget uttalt». «Likesom sine stammefrender i Finland er kvenene kjent som sterke og seige landarbeidere og dyktige rydningsmenn. Den fremtredende stilling som Finland i dag inntar på sportens område, er også et vidnesbyrd om rasens fysiske seighet og styrke».⁶¹

Heller ikke Bryn beskrev kvenene som mongolide i *Menneskerasene og deres utviklingshistorie* (1925). Her hevdet han at finner/kvener var et blandingsfolk som i hovedsak bestod av den nordiske rase og dernest den alpine rase, men også med et islett «samisk» rase. Han avviste med dette både teorien om at finner/kvener var av mongolid rase (som man fremdeles kunne lese i norske skolebøker) og teorien om en blond, kortskallet østbaltisk rase. Finner/kvener var altså, ifølge Bryn, ikke særlig rasemessig forskjellige fra svensker og nordmenn, og tilhørte en høytstående europeisk rase. I et kapittel av boka *Hedmarks historie* behandler Bryn «*Hedmarksbygdenes antropologi*». Dette er antakelig en popularisering av funn fra den store rekruttundersøkelsen. Det skogfinske innslaget i befolkningen beskrives her som en «helt fremmedartet type», som kan identifiseres til tross for at det ikke lenger finnes noen renrasede finner i Hedmark. Utover dette tillegges ikke denne finske «typen» noe spesielle positive eller negative egenskaper i denne teksten, som i første rekke er en lovprisning av den nordiske rase som visstnok hadde et kjerneområde på Hedemarken.⁶²

To år etter Schreiners radioforedrag utkom avhandlingen *Die Kautokeinolappen: eine anthropologische Studie* av Rolf Gjessing. Den bygde på antropologiske måledata som Gjessing hadde samlet inn mens han jobbet som distriktslege i Alta og Kautokeino i 1915-1922. Hensikten var å studere effektene av den raseblandingen som ifølge Gjessing hadde pågått i Kautokeinos samiske befolkning gjennom innvandring av kvener. Studien var i første rekke en beskrivelse av fordelingen av fysisk-antropologiske kjennetegn i befolkningen som ble sammenligning med finske befolkninger. Den konkluderte med at det var mulig å identifisere

⁶⁰ A. Kemiläinen (1998). *Finns in the shadow of the «Aryans»*. Helsinki: SHS, s. 180.

⁶¹ R. Gjessing. (1934). *Die Kautokeinolappen: eine anthropologische Studie*, Aschehoug.

P.L. Smith. (1938). *Kautokeino og Kautokeino-lappene: en historisk og ergologisk regionalstudie* Oslo: Aschehoug.

⁶² Halvorsen/Hedmark historielag. (1957). *Hedmarks historie: første fellesbind*. Hedmark historielag.

Bryn. (1925). *Anthropologia Norwegica: 1: Det østenfjeldske Norges antropologi*. Oslo: I kommission hos Jacob Dybwad.

de opprinnelige raselementene i befolkningen. Denne studien var som nevnt i del 1, relatert til en annen undersøkelse som ble publiserte i 1938; *Kautokeino og Kautokeino-lappene: en historisk og ergologisk regionalstudie* av P. Lorenz Smith. Smith hadde vært sogneprest i Kautokeino 1910-1922. Verket bygget på flere års arbeid og tok i første rekke for seg historie, kultur og samfunnsforhold. Verket avsluttes imidlertid med en kapittele «Sjelelig særpreg». Her hevdet Smith, i tråd med Gjessings studie, at Kautokeino-befolkningen var en ”bastardbefolkning” av samer og innflyttede kvener, og framholdt dessuten at ”likesom der på det legemlige område lar sig påvise en distinkt lappisk typus på den ene side og en kvænskpreget på den annen side, kan noget tilsvarende påvises på det sjælelige område”. Han ordnet dessuten, implisitt, de to raseelementene i et hierarki: Fordi flertallet av innflytterne visstnok tilhørte en svakt intellektuelt utrustet del av den kvenske befolkningen, hadde ikke raseforskjellen skapt noen ”uoverstigelig kløft” som kunne ha hindret raseblandingen mellom kvener og samer.⁶³

Smith delte Kautokeinosamene inn i en ”lappisk-” og en ”kvænskpreget” gruppe. Begge gruppene var, kulturelt sett, samiske, inndelingen var kun bygget på ytre kroppslige rasekjennetegn. Hver gruppe ble tillagt et spesifikt sjelelig særpreg. «Lappisk pregede» individer var, ifølge Smith, gjerne ”barnlige og ureflekterte”. De levde i øyeblikket, uten langsiktige tanker og behov, hadde et labilt følelsesliv og en nomadementalitet. De var fredsommelige, beskjedne, oppfinnsomme og nøysomme, men lite egnet for intellektuelt arbeid. Den kvenskpregede gruppen framviste, ifølge Smith ”et helt annet bilde”. Den var ”tung, mørk og innesluttet” med trang til ”sedimentering”, og hardt, jevnt og langsiktig arbeid, samt orden, nøysomhet og renslighet. Også kvenene hadde en ”viss primitivitet”, men gjerne kombinert med en ”ikke liten følelse av makt og styrke, selvbevissthet og handletrang”, ”utøylede affektytringer”, ”brutalitet og hensynsløshet, lumskhet og hevngjerrighet som er den lappiske fraksjon fjern.” Smith antok at «bastardgenerasjonen av lapper og kvæner» stod sterkere «i kampen for tilværelsen» på grunn av den kvenske «arvetilgift av handlekraft og vågemod.»

6 Oppsummering

Fysisk-antropologisk raseforskning bidro til å skape og legitimere rasialiserte forståelser av sosiale og geografiske skillelinjer innad blant nordmenn og mellom nordmenn, samer og kvener/finner. Rasialisering av det samiske og det kvenske var imidlertid av en annen karakter enn rasialiseringen av norske befolkninger. I den grad rase ble tillagt relevans for avgrensning av det norske, så var dette knyttet til forestillingen om et germansk opphav, noe som innebar at noen landsdeler eller samfunnsgrupper eller personer med «nordisk» utseende kunne oppfattes som mer norske (og mer høytstående) enn andre. En mer grunnleggende avgrensning handlet om hvithet, eller rasemessig «europæiskhet». Både finner/kvener og samer ble ved inngangen til forrige århundre ansett som ikke-europeiske og i større eller mindre grad som «primitive». Kvenene ble imidlertid gjerne tildelt en høyere posisjon enn samene i implisitte hierarkiske ordninger av folkegruppene. Deres status som ikke-europeere var dessuten mer uklar og i løpet

⁶³ P. Lorenz Smith: *Kautokeino og Kautokeino-lappene*. En historisk og ergologisk regionalstudie. Oslo 1933, s. 389 og 399

av mellomkrigstida synes det som om de i økende grad ble ansett som «europere». Dette gjelder i hvert fall Bryn og Schreiner klassifiseringer av kvenene på 1920- og 1930-tallet.

Til hver etnisk gruppe ble det knyttet en visuell rasestereotypi, og gjerne visse ideer om et sett psykologiske og/eller fysiologiske/helsemessige egenskaper. Slike «vitenskapelige» beskrivelser av rasenes rasetypiske fysiske kjennetegn var legitimert gjennom en forskning som var basert på et implisitt eller eksplisitt premiss om at menneskeheten tidligere har bestått av et antall «rene raser» og at disse rasene på et tidlig tidspunkt i menneskehetens historie hadde snakket hvert sitt språk. Siden nåtidige samiske, kvenske og norske befolkningene var ansett som raseblandet, var det ikke mulig å finne enkeltindivider eller lokalbefolkninger som passet til beskrivelsene av en typisk nordisk, kvensk eller «lappisk» person. Rasetypen var noe forskerne konstruerte (eller, slik de selv oppfattet det, rekonstruerte) gjennom statistisk analyse av innsamlede data om antatt rasespesifikke ytre kroppslige egenskaper. Disse analysene bygget på en forutsetning om opprinnelige rene raser, og ble påvirket av etablerte vitenskapelige oppfatninger om hvilke fysiske egenskaper som karakteriserte de opprinnelige rasene. De ble også, for samenes vedkommende, påvirket av ideer om at rasemessig primitivitet kunne knyttes til visse kroppslige kjennetegn.

Allerede omkring århundreskiftet og med enda større styrke på 1930-tallet ble denne tenkemåten utsatt for vitenskapelig kritikk både internt i den fysiske antropologien og fra populasjonsgenetikere.⁶⁴ Kritikken gikk ut på at det ikke finnes empiriske beviser for, eller teoretiske grunner til å anta at det noensinne har eksistert «rene raser», altså genetisk homogene befolkninger, og at ideen om opprinnelige rasetyper var basert på en sirkelslutning. Denne forestillingen om opprinnelige rene raser og om et opprinnelig sammenfall mellom biologisk definerte raser og språklig/kulturelt definerte etniske grupper la imidlertid grunnlag for en forskning som søkte å fastslå hvordan Norge og Skandinavia hadde blitt befolket gjennom innvandring av «lappenes», germanernes og kvenenes/finnenes forfedre. Dette innebar at samtidige etniske skillelinjer kunne projiseres bakover i tid og inn i en uavklart forhistorisk epoke. Dette bidro til å underbygge en forestilling om at det finnes visse opprinnelige typer av mennesker, som er karakterisert gjennom bestemte ytre fysiske kjennetegn. Slik bidro forskningen etter alt å dømme til å skape og opprettholde visse stereotype oppfatninger om den typiske, eller «egentlig» «lappiske», «kvenske» eller «nordiske» mennesketypen. Dette til tross for at forskerne sjelden eller aldri var i stand til å peke på enkeltindivider som samsvarte med den antatte «rasetypen».

Til tross for at antropologene utelukkende studerte ytre fysiske kjennetegn, så ble beskrivelsene av fysiske rasekjennetegn ofte knyttet direkte til utsagn om rasers og folkegruppers mentale egenskaper og eventuelt helsemessig og fysiologiske egenskaper, og ofte også til verdiladede karakteristikker. Typiske oppfatninger som at «lapper» er fysisk svake, barnslige, nøysomme og fredelige naturmennesker og at «kvener» er fysisk sterke, hardtarbeidende, tungsindige og voldelige kom særlig til uttrykk når antropologenes kunnskap ble formidlet til samfunnet

⁶⁴ For eksempel Franz Boas (1912) *The mind of Primitive man* (1912). Gunnar Dahlberg. (1942). *An Examination of the biological credentials of the nazi creed : race, reason and rubbish*. George Allen & Unwin.

utenfor vitenskapen. Slike beskrivelser bidro til å skape et bilde av at befolkningen kan deles inn i grupper som skiller seg fra hverandre med hensyn til en rekke forskjellskriterier, inkludert både biologiske og kulturelle forskjeller. Selv om det varierte i hvilken grad forfatterne hevdet eksplisitt at det er en årsakssammenheng mellom rase og adferd/mentalitet/evner/kultur, så er det rimelig å anta at denne forskningen og forskningsformidlingen bidro til å reproducere og legitimere forestillingen om opprinnelige og grunnleggende raseforskjeller i ytre fysiske kjennetegn og dyptliggende arvelige psykologiske og fysiologiske egenskaper. Rasene ble også implisitt eller eksplisitt ordnet i et hierarki av evolusjonære utviklingstrinn. Mye av denne formidlingen var også preget av et underliggende premiss om at samene var et svakt og tilbakeleggende folk som var tilpasset en utdatert livsform og antakelig var i ferd med å dø ut.

Det er imidlertid viktig å understreke at det var en stor bredde av synspunkter, holdninger og intensjoner innenfor den fysiske antropologien og tilgrensende fagfelt. Det var store forskjeller i hvor langt ulike fagfolk gikk i å tildele rasene psykologiske karakteristikk, og i hvilken grad slike karakteristikk var positivt eller negativt ladet. Det er også viktig å understreke at denne utredningen har søkt å belyse i hvilken grad fysisk-antropologisk forskning og formidling bidro til å skape og reproducere rasialiserte oppfatninger av forholdet mellom befolkningsgrupper. Den har ikke søkt å belyse i hvor stor grad, på hvilken måte og i hvilke situasjoner slike oppfatninger har påvirket samfunnet, inkludert norske myndigheters relasjoner til samer, kvener og skogfinner.

Jeg vil allikevel avslutte med å peke på et tilsynelatende paradoks. Et gjennomgangstema i mye av den litteraturen vi her har sett på er at samer, og til dels kvener, ikke ble ansett som del av nasjonen fordi de var for rasemessig forskjellige. En slik rasialisert oppfatning av nasjonen synes å være logisk inkompatibel med idealer om assimilasjon. Det er ikke tilfeldig at Halfdan Bryn og Jon Alfred Mjøen, Norges mest profilerte talsmann for rasehygiene, var motstandere av fornorskingspolitikken. Kulturell og språklig assimilasjon førte etter deres mening til raseblanding, og dette så de som en trussel mot den nordiske rasen og dermed mot nasjonen. Bryn og Mjøen anså samer som svært rasemessig forskjellig fra nordmennene. De var derimot positive til raseblanding mellom nært beslektede raser. Innenfor deres tankeverden var ikke assimilasjon og raseblanding nødvendigvis negativt. En sterkt rasialisert forståelse av nasjonen var altså ikke nødvendigvis i konflikt med et ideal om assimilasjon. Det er imidlertid viktig å merke seg at selv om Bryn og Mjøen representerte relativt ytterliggående raseideer, så var de ikke alene om å mene at samer tilhørte en laverestående og ikke-europeisk rase og dermed var grunnleggende biologisk forskjellig fra nordmennene. Bryns avvisning av assimilasjonspolitik og støtte til segregasjonspolitik, er et eksempel på at rasialiserte forestillinger om skillet mellom nordmenn og ikke-nordmenn kunne stå i et spenningsforhold til den assimilasjonspolitikken som var dominerende i Norge.

Det er i denne sammenheng viktig å understreke at rase ikke var det eneste forskjellskriteriet som kunne tillegges betydning. For Bryn og Günther og andre tilhengere av den nordiske tanke var rase selve nøkkelen til å forstå samfunnet. For de fleste andre var rase bare en av flere relevante dimensjoner for å begrepsfeste og fortolke kulturell forskjellighet. Når kunnskap fra fysisk antropologi og relaterte vitenskaper ble formidlet ut i samfunnet og trukket inn i offentlig ordskifte og allmenkulturen, så fløt gjerne forestillinger om rasemessig og kulturell

forskjellighet over i hverandre. Raseantropologi og relaterte vitenskaper bidro til å opprettholde og legitimere en forestilling om at verdens folkeslag kunne ordnes i et hierarki av kulturelle utviklingstrinn/sivilisasjonsnivå med den europeiske samfunnseliten på toppen, og at ulike folkegruppers kulturelle utviklingsnivå i større eller mindre grad var bestemt av deres medfødte raseegenskaper.

7 Litteratur

- Arbo, Carl O. E. (1898). Fortsatte Bidrag til Nordmændenes Anthropologi : 5 : Nedenæs Amt: Vol. 1898 No. 6 (p. 85 , fold. pl.). I Kommission hos Jacob Dybwad.
- Arbo, Carl O. E. (1897): Fortsatte bidrag til Nordmændenes Anthropologi IV Lister og Mandals amt. Det norske vitenskapselskap.
- Boas, Franz (1912). The mind of Primitive man.
- Bonaparte, H. H. Prince Roland (1886) "Note on the Lapps of Finmark (in Norway)", The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol. 15.
- Bryn, Halfdan (1925). Anthropologia Norwegica : 1 : Det østfjeldske Norges antropologi. Oslo: I kommission hos Jacob Dybwad.
- Bryn, Halfdan (1925). Menneskerasene og deres utviklingshistorie (Vol. 12, p. 202). Norli.
- Daae, Hans (1907): Militærlegers bidrag til Norsk antropologi. Kristiania.
- Dahlberg, Gunnar (1942). An Examination of the biological credentials of the nazi creed : race, reason and rubbish. George Allen & Unwin.
- Evjen, Bjørg (1997). Measuring heads: Physical anthropological research in North Norway. Acta Borealia, 14(2), 3–30.
- Evjen, Bjørg (1998). Tysfjord kommune : 1 : Et sammensatt fellesskap : Tysfjord kommune 1869-1950 (Vol. 1, p. 320). Tysfjord Kommune.
- Evjen, Bjørg, Ryymän, T., & Andresen, A. (2021). Samenes historie fra 1751 til 2010. Cappelen Damm akademisk, s. 131ff.
- Fulsås, Narve (1999). Historie og nasjon : Ernst Sars og striden om norsk kultur. Universitetsforlaget, s. 240.
- Furset, Ole Jacob (1994) Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse. Hovedfagsavhandling UiT. Tromsø s. 19-60.
- Gjessing, Rolf (1934). Die Kautokeinolappen : eine anthropologische Studie, Aschehoug.
- Haavardsholm, Jørgen (2005): Vikingtiden som 1800-tallskonstruksjon. Oslo Unipub.
- Halvorsen/Hedmark historielag. (1957). Hedmarks historie : første fellesbind. Hedmark historielag.
- Hansen, Andreas M. (1898). Norsk folkepsykologi: med politisk kart over Skandinavien. (Kristiania: Jakob Dybwads Forlag.
- Hansen, Andreas M. (1904). Landnåm i Norge : en utsigt over bosættningens historie. Fabritius.
- Hartmann, Heinrich (2019). The Body Populace: Military Statistics and Demography in Europe before the First World War. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hecht, Jennifer M. (1999). "The solvency of metaphysics : The debate over racial science and moral philosophy in France, 1890-1919". Isis, 90(1), s. 1–24.
- Helland, Amund (1906). Norges land og folk: Finmarkens amt, Befolkning og historie bind 20. Aschehoug.
- Hestmark, Geir "En nasjonal-evolusjonær katekisme" i Norsk litteraturhistorie, sakprosa fra 1750 til 1995. Bind. 1, 1750-1920 (Oslo: Universitetsforlaget).
- Holck, Per (1990). Den fysiske antropologi i Norge : fra Anatomisk institutts historie 1815-1990. Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo, s. 56.
- Kemiläinen, A. (1998). Finns in the shadow of the «Aryans». Helsinki: SHS, s. 180.
- Keskinen, Suvi (2019) "Intra-Nordic Differences, Colonial/Racial Histories, and National Narratives: Rewriting Finnish History". Scandinavian Studies, 91(1-2), s.163–181.
- Keyser, Rudolf (1866–1870) Norges Historie. (Kristiania: Mallings). Bind 1., s. 19–52, 232-46.

- Kyllingstad, Jon R. (2004) Kortskaller og langskaller. Oslo: Spartacus, s. 50ff.
- Lie, Edvarda (1944). Anatomi for tegnere. Halvorsens bokh.
- Mantegazza, Paolo & Sommier, S. (1880). Studii antropologici sui lapponi.
- McMahon, Richard (2016) The Races of Europe: Construction of National Identities in the Social Sciences, 1839-1939 Palgrave Macmillan.
- Nielsen, Yngvar (1907). Universitetets ethnografiske samlinger 1857-1907 : en historisk oversigt over deres tilblivelse, vækst og udvikling. Museet.
- Reusch, Hans (1900,1918). Geografi for middelskolen.
- Reusch, Hans (1904). Om geografiundervisning.
- Reusch, Hans (1915,1927). Norges geografi.
- Ripley, W.Z. (1900). The races of Europe : a sociological study.
- Rolfsen, Nordal et al (red.): Norge i det nittende aarhundrede : tekst og billeder af norske forfattere og kunstnere : B. 2: Vol. B. 2 (p. 468). (1900). Cammermeyer.
- Rolfsen, Nordal, Brøgger, W. C., & Werenskiold, E. (1914) Norge 1814-1914. bind. 1. Cammermeyer.
- Ryymin, Teemu (2007). "Civilizing the "uncivilized" : the fight against tuberculosis in northern Norway at the beginning of the twentieth century". Acta Borealia, Vol. 24, no. 2 (2007), 143–161.
- Schreiner, Alette (1929). Die Nord-Norweger : anthropologische Untersuchungen an Soldaten 1929. Oslo: I kommisjon hos Dybwad, s. 170.
- Schreiner, Alette (1930). Anthropologische Lokaluntersuchungen in Norge : Valle, Hålandsdal und Eidfjord: Vol. 1929, no. 3 (p. 89 , XXVII pl.). I kommisjon hos Dybwad.
- Schreiner, Alette(1932). Anthropologische Lokaluntersuchungen in Norge : Hellemo (Tysfjordlappen): Vol. 1932, no. 1 (p. 73 , XXVII pl.). I kommisjon hos Dybwad.
- Schreiner, Kristian E. (1932). «Europas menneskeraser». Universitetets radioforedrag. Mennesket som ledd i naturen. Oslo: Aschehoug s. 127-145.
- Schreiner, Kristian E. (1932b) «De eldste mennesker» Universitetets radioforedrag. Mennesket som ledd i naturen.
- Schreiner, Kristian E. (1935) Zur Osteologie der Lappen.
- Smith, P. Lorenz (1933). Kautokeino og Kautokeino-lappene. En historisk og ergologisk regionalstudie. Oslo.
- Stenseth, Bodil (1983). En norsk elite: nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940. Oslo: Aschehoug.